
MELODIJA I STIH CRNOGORSKIH TUŽBALICA

Adnan Ćirgić

This paper deals with the melody and verse of the Montenegrin laments as the most fruitful part of our oral poetry where the greatest lyric and epic elements are sublimated. Particular reference is given to refrain as formerly indispensable addition to the verse.

Tvrtko Ćubelić smatra da se u načinu izvođenja tužbalice nekoga kraja mogu naslutiti osnovna obilježja pjevanja uopšte u tome kraju jer je tužbalica uklopljena u sistem pjevanja kraja ili prostora kojemu pripada. Tako nalazi da je crnogorska tužbalica nerazdvojivi dio razvijenoga načina guslarskog pjevanja u Crnoj Gori.¹

Slušajući tužilice iz raznih krajeva Crne Gore, što uživo, što na snimcima do kojih smo uspjeli doći, uočili smo zajedničku karakteristiku da se akcenat tužilice u tužbalici ne poklapa s njezinim stvarnim akcentom, akcentom kraja kojemu pripada.

¹ Tvrtko Ćubelić, „Narodna tužbalica – impresivni dio u pogrebnim običajima i jedan od najstarijih oblika izvorne narodne pjesme“, *Rad XI-og kongresa Saveza folklorista Jugoslavije u Novom Vinodolskom 1964*, Zagreb, 1966, str. 351.

Tačnije, primijetili smo da će se u tužbalicama koje pjevaju, recimo, žene s prostora nenovoštokavskoga akcenatskog prenošenja naći akcenti onđe đe im nije mjesto ni u tim govorima ni u novoštokavskim govorima (dakle nije riječ o podražavanju), kao npr. *roditēlji* umj. *rođitelji* odnosno *ròditelji* (nom. mn.). Napominjemo da je riječ o ženama bez formalnoga obrazovanja. Imali smo prilike tako slušati jednu čuvenu tužilicu iz Bjelopavlića, rodom iz katunske Zagrede, kako ovako akcentuje ovaj stih: *Drùgē nēcū spominjátī // è je òvō žâlba tvòjā*. U njemu su neobični akcenti *spominjátī* (zbog dugouzlaznoga akcenta onđe đe ga inače nema ni u jednome crnogorskom govoru) i *òvō* (zato što ga nema ni u bjelopavličkome govoru ni u govoru Zagrede, a ona nigđe drugo ni na kratko nije boravila).² Zanimljivo je da ovaj potonji primjer opovrgava nalaz Jovana Vukovića da se kratkouzlazni akcenti ne mogu javiti u tužbalicama osim u pripjevu.³

Iako je cio jedan rad Jovan Vuković posvetio problematici intonacije i strukture tužbaličkoga stiha, čini se da se naša saznanja o toj problematici nijesu promijenila ni nakon njegova publikovanja. Ono što je u tome radu zanimljivo i što smo potvrdili uporednim preslušavanjem tužbalica (na vrlo ograničenome korpusu, što je razumljivo za savremeno doba) jeste da se razlike u intonaciji, melodiji i strukturi stiha među tužbalicama u pojedinim krajevima ogledaju dobro i u razlikama u imenovanju njihovu na raznim stranama: *tužbalice* /

² Isključujemo mogućnost da nijesmo dobro registrovali akcente jer je taj stih kao tipičan koristila da završi tužbalicu na pokajanjima kad je već bila u dubokoj starosti – što od starosne nemoći što zbog činjenice da je pod starost ostala sama, i bez roda i bez doma.

³ Videti: Jovan Vuković, „Intonacioni momenti i struktura stiha u tužbalicama“, *Rad VII-og kongresa folklorista Jugoslavije u Ohridu 1960. godine*, Ohrid, 1964, str. 411–417.

tužbarice, naricaljke, jaukalice, jekavice i sl.⁴ To potvrđuju i različiti glagoli kojima se imenuje pjevanje o kojemu je riječ: *tužiti / tuž(j)eti, naricati, jaukati, zapijevati, nabrajati, redati* i sl.⁵ Još jedan bitan podatak koji je Vuković u tome radu ostavio jeste da se deseterački stih tužbalica ne razlikuje od guslarskoga deseterca. Vuković ne ulazi u razrješavanje složene problematike određivanja starine deseteračkih i osmeračkih tužbalica, koje je dodatno komplikovano činjenicom da se i jedan i drugi stih mogu javljati ne samo u istome kraju, no ga mogu upotrebljavati i iste tužilice.⁶ No nas ovom prilikom najprije zanimaju klasične crnogorske osmeračke tužbalice, onakve kakve su našoj javnosti poznate iz Vrčevičeve, Šauličeve, Džakovićeve i Vukanovićeve zbirke.

Ono što je na početku ovoga poglavlja rečeno o akcentu tužbalica uočio je još 30-ih godina XX vijeka M. S. Lalević. Govoreći o važnosti „tonike“ tužbalica, kojom tužilice

⁴ Isto, str. 412.

⁵ Plavsko-gusinjske muslimanke u tužbalicama *rēdē*. Kolika je terminološka neujednačenost u ovome pogledu neka pokaže ovaj detalj. Vuk Karadžić je u *Životu i običajima naroda srpskoga* (Beograd, 1957, str. 166) izdvojio kao posebno poglavlje *Zagorske jaukalice*. Neki istraživači vezali su te „jaukalice“ za Hrvatsko Zagorje, neki pak za crnogorsko selo Zagoru (cetinjska opština). Sasvim je pak prozirno značenje tih tužbalica: one se odnose na crnogorsko zagorje, tj. na oblasti iza planina koje odvajaju kontinentalni dio Crne Gore od mora. To ne svjedoči samo jezik, stil, forma i svaka druga osobina tih tužbalica – identična sa svim dosad zabilježenim u Crnoj Gori, no i činjenica da su kod Karadžića odvojene od paštrovskih i nekih drugih na Primorju zabilježenih. Da nije u pitanju nepreciznost no izgleda u ono doba uobičajeni sinonim *Zagorje* = primorsko zaleđe, odnosno antonim *Zagorje* – *Primorje*, svjedoči i monografija Sava Nakićenović, „Boka“, *Srpski etnografski zbornik*, XX, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1913, str. 17.

⁶ Jovan Vuković, n. d., str. 416.

„nadoknađuju i popunjavaju sve neujednačenosti koje bi se pojavile u stihu“⁷, te objašnjavajući trohej naših osmeračkih tužbalica i u stihu i u pripjevu, Lalević daje ovu šemu:

i odmah zatim ističe da „ta shema nema nikakve veze s akcentom, ne samo u književnom, nego ni u narodnom jeziku dotičnoga kraja, nego je to raspored uslovljen samom vrstom pesme, tužbaličko naglašavanje. Bez obzira na akcenat ili dužinu književnog ili narodnog jezika, u tužbalicama se uvek čuva istaknuti trohejski raspored.“⁸

N. Šaulić, govoreći o ritmu tužbalica, veli kako „jamb, inače redak kod nas, u tužbalicama s uzvicima bola postaje prirodan.“⁹ Ipak, ni detaljnijim uvidom u stih tužbalica mi nijesmo mogli potkrijepiti taj Šaulićev zaključak. Ne isključujemo mogućnost da se u njima katkad upotrijebi i jamb, poput recimo u stihu *Lîše onê brăcê mojê*, premda će i tužilica što dolazi s govornoga područja za koje je tipičan navedeni akcenat podjednako često, ako ne i češće, to izgovoriti ovako *Lîše ònê/ònê brăcê mǝjê/mǝjê*. To bi potvrđivalo da je ipak trohej, makar ne bio uvijek pravilan, obilježje tužbaličkoga stiha.

Melodija i ritam tužbalica nijesu uvijek isti u svim crnogorskim krajevima, a kamoli na širem prostoru. Ipak osmeračka tužbalica s po dva (manje ili više pravilna) troheja u stihu, razdvojena cezurom, s čestim pripjevom (opet trohejskim), koji nekad predstavlja i običan nastavak (smisaoni,

⁷ M. S. Lalević, „Odnos i veze bugarštica i tužbalica“, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, III/1–2, Beograd, 1936, str. 53.

⁸ Isto, str. 53.

⁹ Novica Šaulić, „Tužbalice“, *Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu 1901-1951*, Beograd, 1953, str. 319.

sadržajni) stiha na koji se naslanja, razvučenoga potonjega sloga više nego ostalih, može se uzeti kao tipična *crnogorska*.¹⁰

Kažemo *tipična* crnogorska, a ne *tipično* crnogorska, jer ne isključujemo mogućnost da se i na prostoru širem od crnogorskoga pjeva(la) takva tužbalica. Ona je takva ne samo u kontinentalnoj Crnoj Gori no i na Primorju. Za one u Kotoru M. S. Lalević veli da su „iste vrste kao u Crnoj Gori“¹¹. Takve su i one koje smo čuli u mjestima hercegovačke opštine.

Od tipičnih crnogorskih, melodijom i dužinom stiha (ali ne ni najmanje repertoarom, sadržinom, motivima i porukama) razlikuju se one koje smo čuli u plavsko-gusinjskome kraju (muslimanske). Te, plavsko-gusinjske muslimanske, melodijom su slične tipu albanskih tužbalica iz toga kraja, koje smo imali prilike čuti.¹² Ipak, teško je danas utvrditi jesu li razlike u

¹⁰ Osim onih najčešćih, osmeračkih tužbalica, zabilježeni su i primjeri u desetercu. P. Vlahović kaže „tužbalice u desetercu brojne su u mnogim našim krajevima. Često su vešto ukomponovane u dužu epsku pesmu, kako u starijoj tako i u novijoj deseteračkoj epskoj poeziji. Moglo bi se čak reći da su tužbalice i češće u novijoj epskoj poeziji“. – Petar Vlahović, „Neki noviji oblici naših narodnih tužbalica“, *Narodno stvaralaštvo. Folklor*, IX/35-36, Beograd, 1970, str. 111. (cio rad 105–111). Tužbalice u okviru dužih epskih pjesama nijesu dio ove analize. Zapravo, ne tretiramo ih kao tužbalice već kao epizode u okviru tih epskih pjesama.

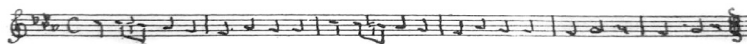
¹¹ M. S. Lalević, „Odnos i veze bugarštica i tužbalica“, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, III/1–2, Beograd, 1936, str. 58.

¹² Ne isključujemo mogućnost da su i plavsko-gusinjske bile u ne tako dalekoj prošlosti osmeračke, poput ostalih koje su uobičajene za Crnu Goru. Danas kad se tužbalica gasi i degeneriše i kad se tuži samo iz običaja ne smije se isključiti mogućnost da one koje nijesu vične „zanatu“ tuže kako znaju i umiju, ne uklapaju se u tradicionalne forme stiha, pa tako koriste i duži stih, bez reda. Na mogućnost da su i plavsko-gusinjske tužbalice bile poput ostalih crnogorskih upućuje relativno očuvan prijev koji je uvijek trohejski i

melodiji i dužini stiha uslovljene gašenjem tužbalice u određenome kraju usljed izumiranja klasičnih tužilica ili je zbilja riječ o autohtonoj razlici. Onđe će običaj istrajava, a će se gube profesionalne tužilice,¹³ nerijetko tužbalicu smjenjuje narićanje, ojkanje ili nevješto tuženje koje stvara dodatnu odbojnost kod savremenoga auditorijuma. Te i takve tužbalice isključujemo iz ove analize.

Nažalost, autoru ovih redova nedostaje i minimum muzičkoga obrazovanja da bi mogao preciznije predstaviti način izvođenja klasične tužbalice. Umjesto toga prinuđeni smo osloniti se na već date notne zapise – u nadi da su ispravno dati.

Evo jednoga koji se odnosi na jednu vasojevičku tužbalicu:

T. P. Vukanović, „Studije iz balkanskog folkloru IV“, Vranjski glasnik, VIII, Narodni muzej u Vranju, Vranje, 1972, 257.

Naredni notni zapisi dati su prema tuženju u cetinjskome kraju. Dati su prema zapisu J. F. Ivaniševića, koji je izdvojio *đekanje* od *tužbalice* i *tuženja uz razgovor*.

Primjer za *đekanje* (tj. za prvo tuženje pokajnica kad uđu u kuću ili tuženje porodice neposredno poslije trenutka smrti, narićanje):

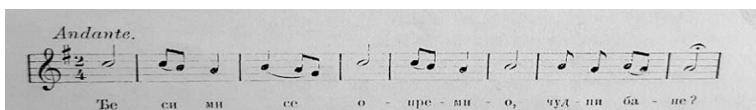
četvorosložan, s izrazito otegnutim potonjim slogom. Za podatke dobijene za tužbalicu iz plavsko-gusinjske oblasti zahvaljujemo Senadi Đešević, prof. crnogorskoga jezika i književnosti, koja nam je ljubazno ustupila neke snimke i tekstove tužbalica iz toga kraja.

¹³ Naglašavamo da pod profesionalnim tužilicama ne podrazumijevamo plaćene tužilice nego klasične tužilice, talentovane žene koje svoju pjesmu uklapaju u davno zadatu melodiju i osmerački trohejski okvir, što se „glaskaju“ na pokajanjima ne samo rodbinskim no i šire.

Jovan F. Ivanišević, „Pokajanje, pokajnice i korota“, glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1901, 628.

Primjeri za tužbalicu (javno tuženje):

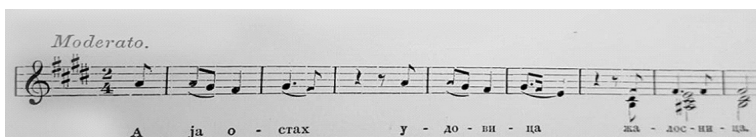

Jovan F. Ivanišević, „Pokajanje, pokajnice i korota“, glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1901, 625.

Jovan F. Ivanišević, „Pokajanje, pokajnice i korota“, glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1901, 629.

Primjer za tuženje uz razgovor (intimna tužbalica):

Jovan F. Ivanišević, „Pokajanje, pokajnice i korota“, glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1901, 635.

U vezi s intonacijom i melodijom treba još istaći da one ne moraju biti kruto određene i da čak ista tužilica u različitim situacijama, ali i tokom jednoga istog izvođenja, može mijenjati i melodiju i intonaciju, čak i kad su u pitanju iste formule. Tako recimo snaha koja tuži đevera može u jednome pripjevu reći *môj đêverê* a u drugome *môj đêvérê*, u sklopu iste tužbalice! To može zavisiti i od umora, i od koncentracije, i od toga što želi svjesno varirati melodiju i intonaciju kako bi pjesma i akustički bila

djelotvornija, što želi skrenuti pažnju na pojedine djelove tužbalice itd. M. S. Lalević ističe poznatu činjenicu da tužilica svjesno diže i spušta glas, usporava i ubrzava tempo svoje tužbe, te da u ubrzanoj tužbalici nerijetko izostaje pripjev. Međutim, ne može se prihvatiti njegov stav da „kako je svaki tužbalički stih čvrsto izdvojen u stope, svaki se slog izdvojeno i s otezanjem peva“¹⁴. Ono što smo mi zapazili u klasičnih tužbalica koje smo slušali ne potvrđuje taj njegov nalaz, ili ga ne potvrđuje kao pravilo. Uostalom, taj stav negira i sam Lalević kad govori o troheju u tužbalicama.

Što se pak rime u tužbalicama tiče, ona uglavnom izostaje, ili – ako je ima – onda je nepravilna. Nedostatak rime nadomješta se vrlo učestalim asonancama i aliteracijama. Tom Kn. Katanić zabilježio je 1897. na sahrani Zarije Protića u Vasojevićima jednu kratku tužbalicu s dosljednom parnom rimom u pripjevima, tj. jedan izvod iz te tužbalice: *Na oltaru sveštenome, / svešteniče! // Na sovjetu plemenskome, / sovjetniče! // Na mejdanu junačkome, / mejdandžijo! // Među braćom i družinom, / zor delijo! // A sad zbogom i oprosti, / seratlijo! // I nek ti je laka zemlja, / ban Zarijo! // Prijatelju roda moga, / Protoviću! // Mudra glavo i birani / Vaseviću!*¹⁵ Sigurno je da je moglo biti i takvih stihova s pravilnom rimom. No oni su izuzetak od pravila. To potvrđuje i tužbalica koju u cjelosti Katanić navodi u svome kratkom radu, za razliku od ovih koji su dati kao izvod. Što se pak stihova ovđe navedenih tiče, svaki od njih mogao je biti dio stalnoga repertoara te tužilice, tj. vjerovatno je riječ o ustaljenih nekoliko stihova koje je ponavljala u pogodnim trenucima javne tužbalice. Sve u njima ostaje isto, kad govori o kakvu biranu čovjeku, dakako, samo se mijenja ime i prezime. U vezi s time treba spomenuti i danas najpoznatiju tužilicu kolašinskoga kraja Milicu Milošević, koja tuži isključivo rimujući, onako

¹⁴ M. S. Lalević, „Odnos i veze bugarštica i tužbalica“, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, III/1–2, Beograd, 1936, str. 54.

¹⁵ Tomaš Kn. Katanić, „Jedna tužbalica iz Vasojevića“, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, XIV, Beograd, 1939, str. 75–76.

kako je to prikazano u navedenim stihovima. Ta rima je nerijetko remetilački faktor za postizanje poetskoga kvaliteta. Njoj je i njezina tužbalica vrlo često podređena, iako je riječ o talentovanoj tužilici. Da nije riječ o tipičnu postupku nekadašnjih tužilica, to je u razgovoru potvrdila i sama tužilica Milica Milošević.¹⁶

Dakle, rima nije neobična u tužbalicama. Pored pomenute parne rime u pripjevu, ona je moguća i na kraju stiha (*ili šetat po svijetu, / glasit brate, // kao pčela po cvijetu, / moj cvijete*), moguća je unutrašnja rima – kad se rimuju potonji slogovi između djelova razdvojenih cezurom (*tako krupan i ugledan; na kumove, na drugove; što je kolo naokolo*), moguće je i rimovanje pripjeva sa stihom na koji se naslanja (*Panuće mu sa ramena, / na kamena*) itd. Međutim, pravilna i dosljedna rima nije obilježje klasičnih tužbalica. Ona je jedan od pokazatelja gašenja klasične tužbalice kao i usmene pjesme uopšte.

Pripjev je vrlo često nerazdvojni dio stiha, nekad njegova dopuna, nekad neophodni nastavak. Ukoliko ga ima, kao što je ranije rečeno, uvijek je četvorosložan i trohejski.

Već je, s pozivom na M. S. Lalevića, rečeno da u brzome tempu tužbalice često izostaje pripjev.¹⁷ Isti autor međutim na drugome mjestu, pokušavajući da dovede u vezu pripjev bugarštice s pripjevom tužbalice, ističe s pravom da ima i tužbalica bržega tempa u kojima je pripjev redovan. A kako je pripjev česta pojava u tužbalicama, uz to – već je istaknuto – iste je prirode kao i stih tužbalice (dva troheja), on se može ponekad tretirati i kao prosta trećina stiha. Tako Lalević dozvoljava mogućnost da se stih tužbalice tretira kao dvanaesterac. Istina je da i ovlašni pogled na štampane tužbalice s pripjevima stvara utisak o dvanaesteru. Taj utisak naročito je pojačan činjenicom da pripjev pojedinih stihova nije

¹⁶ Razgovor s Milicom Milošević po unaprijed spremljenu kvestionaru vodila je Teodora Kovačević, koja nam je snimak ljubazno ustupila za ovu potrebu, na čemu smo joj osobito zahvalni.

¹⁷ Lalević umjesto *pripjev* upotrebljava termin *refren*.

puko ponavljanje kakve riječi iz stiha, uzvik ili dodatna mogućnost za asonancu ili aliteraciju (npr. *Ja sam davno zakukala, / kukavica!; mjesec stade za gorama / gore mene; za mladijem roditeljem, / kuku, tata!*), nego nerijetko i dopuna stihu – ne emocionalna no sadržajna i sintaksička, npr. *pozdravi nam dobro naše / izgubljeno!; Da su gorske vile stale, / pa gledale* itd. To su primjeri u kojima se misao iz jednoga stiha ne završava tim stihom no se prenosi na pripjev. Ako se stih posmatra kao rečenica, onda se može reći da ima tužbalica koje su u dvanaester-cu. I to bi potvrdilo mišljenje M. S. Lalevića. Međutim, ako se uzme u obzir da su takvi slučajevi neznatni, da je u njima tužili-ca, najvjerovatnije u nemogućnosti da sabije misao u osmerac, iskoristila mogućnost da „zauzme“ pripjev kao stalnu pratnju stiha – ne remeteći pritom metriku ni stiha ni pripjeva, kao i da su tužbalice bez pripjeva gotovo podjednako obične kao i one s prip-jevom, onda se može sasvim osnovano tvrditi da je klasični stih crnogorske tužbalice dosljedni osmerac. Eventualna odstupanja mogu biti odraz nevičnosti tužilice (kao recimo kad upotrijebi jedan ili dva sloga manje ili više od osmerca) ili njezine vještine da pripjev iskoristi kao smisaonu dopunu stiha. Da je u navedenim slučajevima riječ o vještini a ne o nevičnosti lako je pokazati ako se npr. *Panuće mu sa ramena, / na kamena* razbije u klasičnu formu s pripjevom tipa *panuće mu sa ramena / prazni dome! // sa ramena na kamena / kukaj, sestro*. Čini se da naše mišljenje potvrđuje i sam Lalevićev nalaz da se nerijetko „kod življeg kazivanja tužbalice (...) sam refren razvio u pravi stih“. ¹⁸

Na drugome mjestu M. S. Lalević konstatuje: „Tužbarica, prirodno je, ima odmore uz refren.“ ¹⁹ Možda se i ta funkcija pripjeva može uzeti kao osnovana, u smislu odmora za stvaranje novoga

¹⁸ M. S. Lalević, „Odnos i veze bugarštica i tužbalica“, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, III/1–2, Beograd, 1936, str. 58.

¹⁹ Miodrag S. Lalević, „Narodni izraz saučešća u okviru improvizacije“, *Narodno stvaralaštvo – Folklor*, XII/47–48, 1973, str. 80.

stih, mada nam se čini da je upravo ona efemerna. Da je pripjev odmor ili da je to njegova bitna funkcija, tužilice ga nikad u osami ne bi upotrebljavale. Pa i tu njegovu funkciju, funkciju odmora u ma kojem značenju, moguće je negirati činjenicom da je pripjev prisutan i u tzv. postojanim tužbalicama. U njima nije potreban bilo kakav odmor – ne treba smišljati stih jer je unaprijed poznat, ne treba se odmarati jer su takve tužbalice uglavnom kratke i ne tuži ih jedna nego više žena naizmjenično.

U osami nema konvencije, može se napraviti pauza bilo kad, ne mora se za nju koristiti pripjev. Pa ni u konvencionalnim tužbalicama dužina nije kodifikovana. Tužilica može stati kad želi, može predahnuti pa opet nastaviti nakon duže ili kraće pauze. Stoga nam se čini da je funkcija pripjeva prije svega estetska. Njime se, pored onoga već navedenoga znatno rijetkoga nastavka stiha, ističe ono što se tužbalicom inače želi istaći – najčešće bol i nesreća tužilice ili ožalošćenih (*kam da mi je; jaoh, jaoh; uh mi vazda; kukaj, sestro; zlo mi jutro; ja se strigla; sestri lele; dom ti jadan*) i pohvala onoga za kojim se tuži (*moj sokole; kruti sinko; mudra glavo; mejdandžijo*).

Pripjev je najčešće u vezi sa stihom na koji se naslanja. Ta veza može biti:

a) zvukovna (najčešće postignuta asonancom i aliteracijom): *pored stada po planina / stala s jadam; kao svoju uzdanicu / uh ti majci; da se kune majka tvoja / manje njojzi; mjesec stade za gorama / gore mene; kud si mi se zaklonio, / sunce Kole*.

b) značenjska: *često tebe klikujući / kuku mene; na ognjište ugašeno, / dom ti jadan; zla strijela ugrabi te, / ne bilo je; iz naručja majčinoga / njojzi lele*.

c) zvukovna i značenjska istovremeno: *rsom srzni, rukom vrzi, / ljudski rsu; decu ludu u tamnicu / tamnoj sestri; teke kuću obradova, / moj Obrade; tužno srce oveseli / zlo veselje*.

Evo jednoga primjera kako se u istoj tužbalici mogu nizati pripjevi na svaki od navedenih načina, tj. kako pripjev može i semantički i glasovno i kombinovano proisticati iz stiha koji mu

prethodi: *Ja sam davno zakukala, / kukavica! // za mladijem roditeljem, / kuku, tata! // kad su prve rati bile, / rano moja! // u malenoj Crnoj Gori, / crna li sam! // u nesretnoj Duži ono, / Bog je kleo! // na krvavo Petnje brdo, / propalo se!*

Literatura:

- Banjević, Branko: *Polje jadicovo*, antologija crnogorskih narodnih tužbalica, Grafički zavod, Titograd, 1971.

- Čubelić, Tvrtko: „Narodna tužbalica – impresivni dio u pogrebnim običajima i jedan od najstarijih oblika izvorne narodne pjesme“, *Rad XI-og kongresa Saveza folklorista Jugoslavije u Novom Vinodolskom 1964*, Zagreb, 1966.

- Džaković, Vukoman: *Narodne tužbalice*, Beograd, 1962.

- Karadžić, Vuk: *Život i običaji naroda srpskoga*, Beograd, 1957.

- Katanić, Tomaš Kn: „Jedna tužbalica iz Vasojevića“, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu*, XIV, Beograd, 1939.

- Lalević, M. S: Odnos i veze bugarštica i tužbalica“, *Prilozi proučavanju narodne poezije*, III/1–2, Beograd, 1936.

- Lalević, Miodrag S: „Narodni izraz saučesća u okviru improvizacije“, *Narodno stvaralaštvo – Folklor*, XII/47–48, 1973.

- Nakićenović, Sava: „Boka“, *Srpski etnografski zbornik*, XX, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1913.

- Šaulić, Novica: „Tužbalice“, *Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu 1901-1951*, Beograd, 1953.

- Šaulić, Novica: *Srpske narodne tužbalice*, Beograd, 1929.

- Vlahović, Petar: „Neki noviji oblici naših narodnih tužbalica“, *Narodno stvaralaštvo. Folklor*, IX/35-36, Beograd, 1970.

- Vrčević, Vuk: *Tužbalice*, priredio dr Danilo Radojević, drugo izdanje, dopunjeno faksimilom rukopisa, Institut za crnogorski jezik i književnost, Podgorica, 2011.

- Vukanović, Tatomir: *Narodne tužbalice*, Vranje, 1972.

- Vuković, Jovan: „Intonacioni momenti i struktura stiha u tužbalicama“, *Rad VII-og kongresa folklorista Jugoslavije u Ohridu 1960. godine*, Ohrid, 1964.1